

A nyílt nemzet és ellenségei

Válasz Boros Jánosnak

Jóllehet Boros János eszmefuttatása nem lényegileg reflektál írásaimra, inkább meggyőződésének kifejtéséhez vesz igénybe néhány tételmondatot azokból, lényeglátó és problémaérzékeny módon tárgyalja a nemzet mibenlétét, ezért fontos, hogy válaszoljak. Óriási szakirodalom áll rendelkezésre arról, hogy a kulturális nemzet jelöltje – ugyanis én a nemzetfogalmat kulturális, nem pedig etnocentrista vagy jogi értelemben használok – nem esik egybe sem a politikai nemzet és a politikai közösség, sem a társadalom és az állam jelentéstartományával. Ezt a körülményt itt nem fejthetem ki bővebben; részint számos esszémben foglalkoztam vele, részint e téren sokan mások, a gyakorlati filozófia és a szépirodalom nagy hatású alkotói is jeleskedtek. Érdemes leszögezni azonban, hogy a kulturális nemzetet kétféleképpen ragadhatjuk meg, s a két iskola verseng egymással, ami az érvelések kimenetelét döntően befolyásolja.

Jan Patočka – nem véletlen, hogy éppen egy *cseh* filozófust idézek – Auguste Comte pozitívizmusáig vezeti vissza azt a gondolkodásképletet, amely az emberiség fejlődését az organikus és a kritikus periódusok váltakozásában írja le (*Platón és Európa*). Talán nem Comte az első, aki így vélekedett, mindenesetre Patočka rá hivatkozik. Fellépése óta a nyugati civilizáció közösségformáló küldetését – Bibó Istvánnal szólva „az európai társadalomfejlődés értelmét” – az organikus periódustól a kritikusig tartó folyamatként vesszük számításba; és keressük az új vagy igyekszünk helyreállítani a letűnt organikus időszakot. A törésvonal azok között húzódik, akik az organikus közösségi létmód elvesztését tragikus hagyományszakadásnak, illetőleg azok között, akik a régi organikus létmódnak már a feltételezését is a progressziót végzetesen visszavetítő hamis tudatnak fogják fel: az vagy a fantázia birodalmába, vagy a távoli jövőbe utalható. A képzeletbeli tengely egyik végpontjának ideológiai alapjaira helyezkedők egy archaikus és patriarchális ősállapotot festenek, a daliás idöket, mely aranykor gyanánt vonul be a kollektív emlékezetbe, és valamikor – talán a modernitásnak nevezett fordulat kezdetén – elveszett. A másik véglet ideológiája

FALUSI MÁRTON (1983) költő, író, a *Magyar Művészet* főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Kiöltözünk és bemosakszunk* (versek, 2020).

az organikus periódusra elnyomó hatalmi képződményként tekint, amely – egyebek mellett – osztály- (kommunizmus) vagy nemi (feminizmus) megfontolásokat is követhet. Egyfelől tagadja az „organikus” természetes mivoltát, másfelől saját céljaként tételezi, hogy az organikusban benne rejlő elnyomó tendenciákat – úgy, mint a feudális csökevényeket, az áru fétisjellegét a kapitalizmusban vagy a nőket leigázó fallogocentrikus világnézetet – az intézmények uralmáért (vagy azok megszüntetéséért) folytatott harcokban felszámolja. Az utópikus társadalmi mérnökösödés egyszer elhozhatja az igazi organikus periódust, amikor az állam elhal, megvalósul az osztály nélküli vagy a bináris nemi szerepmegosztást felülíró ideális közösség.

Patočka – visszatérve az ő gondolatmenetéhez – az organikusát a kiegyensúlyozottság, az equilibrium nyugalmi helyzetével azonosította, bár valójában nem foglalt állást, hogy ez természetes vagy mesterséges eredetű; az „organikus” nála inkább a status quo szinonimája. Masarykot hozza fel példának, aki a teokratikus rendszerek felbomlása – az első világháború – után az új egyensúlyi állapotot a demokrácia diadalában éri tetten. Vele szemben – és csaknem egy időben – Max Scheler éppen a demokratikus nivellálódást mutatta be hanyatlásnak, a kiegyensúlyozatlanság okának; ám nézetét később revideálta, hogy az equilibriumra a régi metafizikus hagyomány és a demokratikus áramlat összhangjában találjon rá. Ebben a kontextusban a nemzet mint szubsztancia merő anakronizmus, amellyel a modern és a posztmodern közérzület nem tud mihez kezdeni. Nem kétlem, hogy ez az Achilles-sarka azoknak a társadalomfilozófiáknak, amelyek ma a nemzetet súlyponti fogalomként mozgósítják. A nemzet amúgy is túlterhelt kategória; ám éppen annyira túlterhelt, mint – teszem azt – a demokrácia, a kapitalizmus vagy a jogállam. Akik meg vannak győződve arról, hogy organikus létező – hazánkban ez a német idealizmus hatására terjedt el –, a saját nemzetképzésük külső bírálatát a Gondviselés elleni rugódozásnak, tehát metafizikai bűnnek bélyegzik. Akik szerint viszont a nemzet a 18–19. századi elitek konstrukciója, követelik, hogy az új, a korszerű államrend és társadalmi berendezkedés haladja meg elavult értéképzeteit, és lépjen ki vonatkoztatási rendszeréből. Erre a következtetésre jut Habermas, amikor számára a haladás szabályos pályája az etnosztól a démoszig, a vérségi kötelékektől az alkotmányos hazafiságig ível; vagyis – Patočka fogalmaira fordítva le mindezt – a nemzet organikus periódusa véget ért, s immár a demokrácia jelenti az új megállapodottságot.

Túl azon, hogy Habermas társadalomfilozófiája mára több szempontból egyre nehezebben védhető, a nemzet mibenlétének leírása és normatív tartalma a 21. században ugyanúgy nem magától értetődő, mint ahogy korábban sem volt az. Nem szabad úgy tennünk, mintha eleve eldöntött értékvitákon felülemelkedve, a megtalált igazság magaslatáról szólánánk. Habár izgalmas történetfilozófiai probléma, hogy a nemzet inkább valamiféle organikus rend, a természetjog törvényszerűségeihez, az emberi természethez igazodó, az isteni üdvtörténetbe illeszkedő közösségi forma, avagy modern konstrukció; sőt kialakulásának

kezdete sem egyértelmű, én magam nem fogalmaztam meg erős állításokat ezzel kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy bibliai, antik és középkori mítoszokra, eszmékre is támaszkodik, valamint hazánkban már elméleti kidolgozásával, politikai diadalra jutásával egyidejűleg erősen bírálták intellektuális hozadékait. Amikor Erdélyi János a nemzeti gondolatot az érzelmeket kifejező irodalom területére korlátozta, és azzal szembeállította az egyetemes világpolgári filozófia kognícióját, ugyanúgy szűkre szabta teljesítőképességének hatókörét, mint később – a 19. század utolsó évtizedében – Alexander Bernát, aki a nemzeti szellem védelmét és az esztétikai mércét különítette el. Yoram Hazony magyarul is megjelent könyvében (*A nacionalizmus erénye*) a nemzet a mai napig öszövségi, törzsi gyökereiből táplálkozik. Teoretikusan sok megfontolandót vet fel – például amikor a nemzetet az anarchia és a birodalmiság egyetlen valós alternatívájaként ajánlja –, de a mi közép-európai létezésünk az övétől eltérő nemzetkoncepciót kíván, amivel rögtön be is ismertük, hogy a mi munkánkat nem végezheti el senki más. „Magyarnak lenni nem származás, hanem vállalat dolga” – írta Illyés Gyula. A nemzeti liberalizmus ideológiájának kimerülésével, szimbolikusan Ady Endre fellépésétől kezdődően mind a politikai filozófiában, mind az irodalomtörténetben egyre többen amellest szálltak síkra, hogy a nemzet és a modernizáció nem egyeztethetők össze, miközben a legkiválóbbak – mindig kisebbségben maradván – éppen a nemzeti modernizáció ügyét szorgalmazták. Fellángoltak ezek a viták a nyolcvankilenc-es rendszerváltás idején; lángba borították az országot, azután elemésztették, és azóta várjuk, hogy a politikai közösség fénixmadárként támadjon fel poraiból. Adósak vagyunk 21. századi nemzetképünk, korszerű kulturális identitásunk megformálásával; egészen pontosan az értelmiség adós ezzel.

Számomra perdöntő tétel, hogy mindaz, amit emberi méltóságon értünk, itt és most kizárólag a nemzet kulturális keretei között őrizhető meg. Nem a nemzeti keretek között jött létre az idetartozó és európaiságunkat is meghatározó értékek zöme, hiszen a görög polisz, a Római Birodalom, a középkori keresztény királyság, amelyek lélekgondozó törekvéseiben az európai individuumból, a vallásról, a művészetekről, a történelemtől vagy az államszervezésről alkotott képzetek szárba szökkennek, nem ismerték a nemzeti gondolatot; miképpen a nemzeti kultúra sohasem zárkózhat el a többi nemzeti kultúrától, sohasem fordulhat befelé, hanem túlélésének zálogaként késznek kell mutatkoznia, nyitottnak kell maradnia az idegen hatások befogadására és elsajátítására, ebből pedig az is következik, hogy itt és most az Európai Unió, ez a kölcsönös előnyöket biztosító közjogi és gazdasági integráció alapvető létszükséglete; ugyanakkor semmilyen más realitás – sem a szupranacionális szervezeteké, sem a multinacionális vállalatoké – nem veheti elejét a globális értékpusztulásnak. Más különben Európát maga alá temeti, az embert méltóságától fosztja meg a tömegkultúra lenyűgöző földrengése, a kommersz.

Amit tehát nemzeti oldalnak kereszteltem el, nem a nemzethez tartozás oldala, hanem mindazok összessége, akik a nemzeti gondolat korszerű

újraartikulációjában látják az emberi méltóság megőrzésének garanciáját. Sokan ugyanis a nemzet meghaladása nélkül elképzelhetetlennek tartják a klasszikus értékviták mai folytatását, illetőleg a nemzetet mint a dialektika, a topika nagy becsben tartott gyakorlatának ellenfelét méregetik. Úgy vélik, hogy a nemzeti keretek nem teszik lehetővé a demokratikus nyilvánosság kommunikációját. Az igazsághoz ennek alapján vagy tudományos módszerekkel juthatunk el, vagy egy olyan életvilágbeli racionalitás érvkészletéből vett levezetéssel, egy olyan morálfilozófiával, amely univerzális. A tudományos módszerektől ugyan nevetséges a nemzeti elkötelezettséget számonkérnünk, azonban a tudomány racionalitásába, megbízhatóságába vetett hit – ahogyan manapság tapasztaljuk – a nemzeti keretek meglazulásával arányos mértékben rendül meg. Ha már az államok bürokratikus maradványai csupán a tömegkultúrát terjesztik, és a nemzeti érdekektől független csoportérdekek végrehajtóivá süllyednek, többé semmi sem fogja megvédeni a tudományos kutatások szabadságát, az egyetemi autonómiát. Jóllehet egyetlen műalkotás sem lesz attól szép vagy hiteles, hogy alkotója valamely nemzethez tartozik, és egyetlen politikai érv sem lesz attól meggyőző, hogy valamely nemzet politikusának szájából hangzik el; az a műalkotás, amely a nemzeti hagyományoktól elszakítva szándékozik elérni az egyetemeset, csupán a tömegtermék státusára tarthat igényt, és az a politikai érv, amely nem egy adott közösséget szolgál, nem a nemzetek feletti igazság letéteményese, hanem legjobb esetben is az egyéni haszonmaximalizáció eszköze. Az esztétikai érték és az univerzális közjó partikulárisan keletkeznek; azt a horizontot pedig, amelyen európai megjelenésük értelmet nyer, nemzeti hagyománynak nevezem.

Nem rejtem véka alá, hogy ez a nemzetkonceptió ízig-vérig arisztokratikus; a nemzetet alkalmasnak ítéli meg a kiválóság előnyben részesítésére; ami nem evidencia, ha a mai magyar jobboldal kultúrpolitikájának körvonalain fut végig a szemünk. Ma ugyanis az eredendően minőségközpontú nemzeti elvet gyakorta keverik össze a demokratikus többség mennyiségi elvével, ezért a silányság, a populáris kultúra trikolórba öltözik. Ugyanúgy nem igaz, hogy szép az, ami a földkerekség többségének tetszik, mint ennek a lokális változata: szép az, ami a magyarság többségének tetszik. Ha a rendszerváltó elittel szembeni ellenséges fellépés általános elitellenességbe csap át, nemzeti szinten fog megismétlődni a globális szinten már végbement értékdevalválódás. Nem engedhetjük, hogy a revansvágyból fakadó harci potenciál értékeket mosson ki a nemzeti emlékezetből. Miben különbözne ez a magatartása baloldal posztmarxista hevületétől, amely a politikai közösséget az emancipatorikus küzdelmek arénájává alakítja át, és földi mennyországgént – Roger Scruton szavával élve – a „culture of repudiation” eljövételét hirdeti?

A fiatal nemzedékek nemzettudat nélkül a digitális anarchia, a kiber-Leviatán prédái. Nem az a „veszély” fenyeget, hogy angolul olvassák Shakespeare-t, oroszul Dosztojevszkijt, németül Thomas Mannt, franciául Derridát; ahelyett, hogy Arany Jánossal, József Attilával vagy Nádas Péterrel múlatnák

az időt. Még csak nem is az, hogy a szépirodalom helyett egy új művészeti ág formanyelve fejezné ki problémáikat. Az apokalipszis műfajában beszélhetnénk el, micsoda hagyományvesztés korszakos tanúi vagyunk. Lassú, szinte észrevétlen folyamat végórát éljük; a versrovatok sorvadnak el először, a Broadway musical-színházai utoljára. Önmagában a nemzeti oldalhoz tartozás sem véd meg a felejtés, az uniformitás ártalmaitól, ha fáradt szólamok, frázisok, klisék s nem felismerések, viták, találmányok vonhatók asszociációs mezejébe. Az új évezred harmadik évtizedében fejezik be földi pályafutásukat azok az utolsó művészek és tudósok, akikre nem hirdetőoszlopként, hanem világítótornyoként nézünk fel. Anélkül fejezik be, hogy tanítványaik továbbvinnék, amit folytattak és elkezdtek; anélkül, hogy kinevelték volna utódjaikat, vagy akadtak volna felnevelhető utódjaik. Félünk szembenézni a szomorú ténnyel, hogy az őket elhalmozó díjak és életjáradékok elsősorban nem nekik adják meg a végtisztességet múltbéli érdemeikért, hanem nekünk a felmentést a jövő terhei alól. Sem holt, sem élő klasszikusainkat nem vesszük elég komolyan; ha elég komolyan vennénk, törödnénk a tehetséggondozással, az utánpótlással. Iskolák, műhelyek építhetik csak föl a nemzeti pantheont. Kisebb közösségek, amelyek egy nagyobb közösség, a nemzet alkotórészei. Amelyek születnek, elvegyülnek és kiválnak.

Boros János ideológiamentességet javasol ehhez a minőségi munkavégzéshez. Az ideológia és a Karl Mannheim-i ideológiakritika ugyanúgy lejárt szavatosságú fogalmaknak látszanak, mint a foucault-i diskurzusanalízis. Csak-hogy a mai kiegyensúlyozatlan állapot, a disequilibrium abból adódik, hogy az állam az ideológiák utáni kor szekularizmusát, értéksemlegességét hirdeti, miközben az alkotmányi értékpreferenciákon keresztül fokozatosan – egyre nagyobb áteresztőképességgel – visszafolyatja új tömlőibe a történelmet. Kohéziós eszmék, biztos valláserkölcsi fogódzók nélkül kellene a privátautonómia és a közsféra határait megvonnia, a különféle jogrétegek koherenciájáért, a közjóért, a *sensus communis*-ért szavatolnia. Hogyan lehetségesek egyáltalán az értékviták az ideológiák iránti indokolt bizalmatlanságunk légkörében? A jogállamiság procedurális és materiális felfogásai korábban a liberális eszmekörön belül ütköztek össze. Milyen szintéren várhatóak a jövő disputái? Eszmék nélkül nem vettettek-e az állampolgárok a nyers decizionizmus martalékául, akárcsak a korai keresztények az oroszlánok vermébe? Eötvös József példaképe Anglia, Bibó Istváné Hollandia volt. Boros Jánosé Svájc. Érdekes, hogy a rendszerváltáskor Csurka István is Svájcot ajánlotta követendő minta gyanánt. Svájc fejlődése azonban aligha vethető össze a miénkkel; az ottani erős bázisdemokrácia, a csaknem mindennapos népszavazások nálunk legfeljebb a demagógiát szolgálnák. Erős polgárság híján, a jelenkori összmagyar szellemi benuultságot figyelembe véve nem maradt más teendőnk, mint az öntudatos értelmiség, az ideológiákat kritikusan szemlélő, a kilencvenes évek bűneiért vezeklő, azokat meg nem ismétlő, de nem is reprodukáló írástudók közösségi felelősségvállalása. Vissza nem riadva a pátosztól: az áldozathozatal a nemzet oltárán.